

Veiledning om ulike sider ved gudstjenesten

Viktige hensyn i utforming av gudstjenester.
Utarbeidet av Kirkerådets sekretariat.

Innhold:

Noen hovedbegreper i ordningen	s. 02
En gudstjeneste for alle	s. 05
Universell utforming	s. 06
Barn og unge i gudstjenesten	s. 10
Bruk av ulike målformer og språk	s. 13
Hvem gjør hva i gudstjenesten?	s. 15
Plasseringer og vendinger i gudstjenesterommet	s. 20
Kunstneriske uttrykk i gudstjenesten	s. 25
Sang og andre musikkformer	s. 27
Stillhet og kroppsspråk i gudstjenesten	s. 33

noen hovedbegreper i ordningen

Hovedgudstjenesten er menighetens hovedsamling på søn- og helligdager, slik dette er forordnet av biskopen (jf. «Tjenesteordning for biskoper» (TOB) § 3). Andre gudstjenester på søn- og helligdager enn de biskopen forordner, kan også regnes som hovedgudstjenester når menighetsrådet gjør vedtak om det, jf. punkt 57–60. (Alminnelige bestemmelser, punkt 2)

Hovedgudstjeneste er menighetens hovedsamling

Det finnes et bredt spekter av gudstjenester i mange menigheter, ikke bare søndag formiddag, men også søndag kveld og til andre tider og på andre dager i uken. Når den gudstjenesten som ordinært holdes søndag formiddag, kalles hovedgudstjeneste, er det for å understreke at dette er menighetens hovedsamling. Den er forordnet av biskopen og kan ikke velges bort, enten den holdes som høymesse, Familiemesse, Ung messe, familiegudstjeneste e.l.

I Gudstjenesteboken 1977–1992 finnes det flere fullt utskrevne ordninger for hovedgudstjenester, blant annet for familiegudstjeneste, forenklet høymesse og prekengudstjeneste. Gudstjenesteordningen av 2011 ivaretar mulighetene for variasjon og mangfold i menighetens hovedgudstjenester på en annen måte. Det fremgår av selve ordningen, med alle alternativene som angis i den, og det synliggjøres i skjemaet «Eksempel på strukturer» (Ordning for hovedgudstjeneste, side 2.25). Venstre kolonne viser hovedgudstjenesten som høymesse. Dette er hovedgudstjenesten i fullstendig form, som danner utgangspunkt for alle andre typer hovedgudstjenester i den lokale menigheten.

Ordningen, slik den er gjengitt med alle ledd, sentrale liturgiske tekster og rubrikker (Ordning for hovedgudstjeneste, side 2.5–2.23), danner utgangspunkt for alle typer hovedgudstjenester menigheten ønsker å ha. Det er opp til den lokale menigheten å bestemme hva slags typer det skal være, og hvordan de skal legges opp. Strukturene som er gjengitt i kolonne 2, 3 og 4 i skjemaet for hovedgudstjenestens strukturer (Ordning for hovedgudstjeneste, side 2.25), kalles derfor *eksempler*:

- 2 Eksempel på forenklet gudstjeneste med nattverd.
- 3 Eksempel på gudstjeneste uten nattverd.
- 4 Eksempel på forenklet gudstjeneste uten nattverd.

Det kan være stor lokal variasjon med hensyn til hva slags hovedgudstjenester en feirer, og hvilke betegnelser en gir dem. Dette har ikke minst med menighetens sammensetning å gjøre, både i forhold til alder, språk, kirkelig, kulturelt og sosialt særpreget og menighetens gudstjenestetradisjoner.

De lokale variantene av hovedgudstjenester utarbeides ved hjelp av

- høymessens struktur og sentrale liturgiske tekster,
- rubrikker (**MED RØD SKRIFT**), som angir hva som er fast, og hva som er valgfritt, hva som kan gjøres på det ene eller et annet sted, hvordan handlinger utføres, osv.,

- eksempler på andre strukturer (kolonne 2, 3 og 4, side 2.25),
- et variert materiale av liturgiske tekster (samlingsbønner, syndsbekjennelser, forbønner osv. Ordning for hovedgudstjenesten, side 2.29–2.84),
- flere modeller for utforming av lokale liturgiske ledd (samlingsbønn, syndsbekjennelse, kyrielitani, forbønn osv.),
- bønner og andre liturgiske tekster fra andre kilder, etter de retningslinjene som gis i modellene for utarbeiding av respektive tekster,
- et stort tilfang av liturgisk musikk i varierte stilarter.

Lokal grunnordning

Hva som ligger i betegnelsen *lokal grunnordning*, og hva som er innhold, rammer og retningslinjer for den, finnes det en god oversikt over i Alminnelige bestemmelser for Ordning for hovedgudstjeneste,

C Bestemmelser for fastsetting av Lokal grunnordning. I punkt 57 heter det:

Lokal grunnordning skal inneholde vedtak om høymessen og andre typer hovedgudstjenester. Med andre typer hovedgudstjenester menes hovedgudstjenester som menigheten feirer regelmessig, og som har en bestemt profil eller et lokalt særpreg.

I utgangspunktet er alle hovedgudstjenester *gudstjenester for alle* i menigheten. Alle døpte hører naturlig hjemme i gudstjenestens fellesskap. Men alle kristne gudstjenester har også en *misjonerende* dimensjon. Det innebærer at menigheten stadig må tenke gjennom og legge til rette for at både døpte og udøpte som ønsker det, kan kjenne seg velkomne og bli inkludert i menighetens gudstjenesteliv.

For å oppnå dette velger noen menigheter en grunnordning med flere forskjellige typer hovedgudstjenester, mens andre vil ha én fast struktur, med muligheter for variasjon og tilpasning fra gang til gang.

Menighetsrådet kan oppnevne et *gudstjenesteutvalg* som utarbeider et forslag til lokal grunnordning. Soknepresten og kirkemusikeren er alltid medlemmer i dette utvalget. Det bør være sammensatt slik at det på best mulig måte representerer hele menigheten, med hensyn til kjønn, alder, sosial og kulturell bakgrunn, osv.

Før den lokale grunnordningen fastsettes, skal menighetens prester, kirkemusikere, kateketer, diakoner og andre ansatte som er involvert i gudstjenestearbeidet, få *anledning til å uttale seg*. Forslaget skal legges fram for *menighetsmøtet* før menighetsrådet vedtar et forslag som skal sendes gjennom prostens til biskopen for godkjenning.

Den enkelte gudstjeneste

Når grunnordningen er vedtatt, kan et gudstjenesteutvalg ha ansvar for årsplan og fordeling av oppgaver i forbindelse med *den enkelte gudstjeneste* (dagens gudstjeneste). Tjenestegjørende prest (liturgen) leder dette arbeidet, i nært samarbeid med kirkemusikeren og andre ansatte og frivillige medarbeidere som skal tjenestegjøre på den aktuelle gudstjenesten. Det kan etableres ordninger med *gudstjenestegrupper* som fordeler gudstjenestene mellom seg, eller innføres lignende ordninger for hvem som forbereder og gjør tjeneste som medliturger i hver enkelt gudstjeneste.

Metodiske kjernebegreper

I forbindelse med utarbeidingen av den lokale grunnordningen og forberedelsen av den enkelte gudstjeneste (dagens gudstjeneste) kan kjernebegrepene nedenfor være til hjelp når det gjelder arbeidsmåte og metodikk.

stedegengjøring

Dette kjernebegrepet understreker at gudstjenesten skjer i en lokal menighet og nødvendigvis må være preget av denne lokale sammenheng for at evangeliet skal vinne rom på stedet og prege lokalsamfunnet. Dette utfordrer kirken på hvert sted til å la lokal kontekst og kultur, uttrykt gjennom språk og samværsformer, musikk, billedspråk og andre kunst- og kulturuttrykk, sette sitt preg på gudstjenesten og selv bli preget av det kristne budskapet. Det må skapes et spenningsfylt og fruktbart møte mellom evangeliet og stedet.

involvering

Lokal stedegengjøring skjer ikke minst gjennom involvering – ved at mennesker i alle generasjoner og forskjellige kulturelle, sosiale og etniske grupper som hører til i lokalsamfunnet og kjenner det, deltar i gudstjenesten og setter sitt preg på den.

Den grunnleggende involveringen skjer når hele menigheten, med kropp og sjel, blir trukket inn i og hengir seg til gudstjenestefeiringen gjennom å synge med på salmer og menighetssvar, lytte aktivt til tekster og preken, være sammen i stillhet, delta i bønner og delta i nattverdmåltidet. Dypest sett er denne delaktigheten en gave som blir gitt av Gud. «Brødet som vi bryter», og «Velsignelsens beger som vi velsigner» (1 Kor 10,16), gir oss del i Kristi kropp og blod, og denne delaktigheten gjør oss til et fellesskap, til én kropp. På vegne av hele det deltakende fellesskapet er det noen som får i oppgave å forberede og tjenestegjøre i gudstjenesten som liturg og medliturger.

fleksibilitet

Fleksibilitet er en naturlig konsekvens av de to første kjernebegrepene. Dersom involveringen skal fungere når det gjelder å forberede og feire den lokale gudstjenesten, må det gis en rekke valgmuligheter med hensyn til både tekster, handlinger og andre uttrykksformer. Det lokale liv og engasjement må kunne komme til uttrykk i gudstjenesten gjennom lokalt utformede bønner eller på andre måter. Gudstjenesteordningen legger opp til det med sine mange varianter av tekster, modeller for lokalt utformede bønner og lignende, samt *rubrikker* og *alminnelige bestemmelser*, som gir stor fleksibilitet i arbeidet med å gjøre den lokale gudstjenesten stedege.

Samtidig er det viktig å balansere disse tre kjernebegrepene, slik at der blir tydelig at kirken ikke bare er stedege, men også «en hellig, allmenn kirke». Ordningen legger derfor stor vekt på det som er felles for menighetene i Den norske kirke og for den verdensvide kirke. Her finnes det en felles hovedstruktur, og mange av de sentrale elementene i gudstjenesten er de samme fra sted til sted. Det ivaretar både nasjonal gjenkjennelse og samhörighet med den økumeniske, verdensvide kirke.

en gudstjeneste for alle

Forberedelse og gjennomføring av hovedgudstjenesten bør skje ved bred delaktighet fra menighetens medlemmer. I gudstjenesten skal det legges vekt på universell utforming. (Alminnelige bestemmelser, punkt 12)

Den norske kirke består av mennesker som ved dåpen er satt inn i fellesskapet med Gud og med hverandre. Det betyr at alle døpte tilhører kirkens fellesskap, uavhengig av livsfase og livssituasjon, alder og funksjonsevne. I fellesskap med hverandre skal vi feire gudstjeneste i all vår forskjellighet og mangfold, som forskjellige lemmer på ett legeme. Alle er like verdifulle og nødvendige – «De delene av kroppen som synes å være svakest, nettopp de er nødvendige» (1 Kor 12,22).

Kirken er i sitt dypeste vesen diakonal. Barn og unge, unge voksne, voksne og gamle, personer med nedsatt funksjonsevne, etniske nordmenn og innvandrere, mennesker med rusproblemer, mennesker med psykiske problemer, kirkevante og de mer usikre og nølende til kirkerom og gudstjenestens former – gudstjenesten er for alle. Derfor er det helt nødvendig å ha fokus på mennesker og grupper som lett kan bli oversett.

Alle menigheter utfordres til å tenke gjennom dette:

- Hvem er det som har vanskelig for å komme til kirken og/eller delta i gudstjenester? Hvilke enkeltpersoner? Hvilke grupper?
- Hvordan opplever de som kommer til gudstjenesten på grunn av dåp, at de blir inkludert og får hjelp til å delta på en trygg og god måte?
- Hvordan kan vi komme dem i møte som sjelden eller aldri går i kirken? Hvordan kan de involveres og oppleve det meningsfylt dersom de kommer?
- Er det noen som lar være å komme fordi de har dårlige erfaringer eller ikke lenger opplever gudstjenesten som sin, eller fordi de er usikre på om det vil bli lagt til rette for at de deltar? Hva kan vi gjøre for at de skal kunne delta og ha et eierforhold til gudstjenesten i sin lokale menighet på lik linje med andre?
- Er det noe i gudstjenesterommet som må endres?
- Er det noe i den lokale liturgien – ordene, musikken, handlingene – som må endres?
- Er det noe som må endres med hensyn til hvem som får oppgaver, hvem som får være med i planlegging og gjennomføring, hvem som får være medliturger?
- Er det noe som må endres i holdninger og menighetskultur? Hvordan møter vi hverandre? Aksepterer og respekterer vi hverandre? Hvordan bekjemper vi tendenser til klikkdannelser og arbeider for en menighetskultur uten både synlige og usynlige terskler?
- Er det noen som er avhengige av ledsager for å kunne delta i gudstjenesten?

universell utforming

Samfunn for alle – gudstjeneste for alle

Det rettslige grunnlaget for *universell utforming* av det norske samfunnet finner vi i diskriminerings- og tilgjengelighetsloven:

Lovens formål er å fremme likestilling og likeverd, sikre like muligheter og rettigheter til samfunnsdeltakelse for alle, uavhengig av funksjonsevne, og hindre diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne. Loven skal bidra til nedbygging av samfunnsskapte funksjonshemmende barrierer og hindre at nye skapes.

I denne loven er «samfunn for alle» et bærende element. Dette utfordrer gudstjenestelivet i hver eneste menighet til å legge alt til rette for «gudstjeneste for alle». *Universell utforming* er i diskriminerings- og tilgjengelighetsloven definert som «utforming av produkter og omgivelser på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker, i så stor utstrekning som mulig, uten behov for tilpassing og en spesiell utforming».

Få bort unødvendige hindringer

Tidligere ble funksjonshemming sett på som en egenskap ved en person. Den det gjaldt, var funksjonshemmet i alle situasjoner og måtte hjelpes med tilrettelagte tiltak. I dag ser vi på funksjonshemming som det å ikke mestre møtet med samfunnsskapte barrierer. Dette er noe alle kan oppleve, og en løser det ved å endre samfunnet. Funksjonshemming kan defineres som «avvik mellom samfunnets krav og den enkeltes yteevne» og den reduseres «ved å få bort de samfunnsskapte hindringer og barrierer» (jf. Diskriminerings og tilgjengelighetsloven, 2009).

En bratt trapp er et enkelt eksempel. Den kan være en uoverstigelig hindring for bevegelseshemmede, for eksempel rullestolbrukere. I stedet for å endre menneskene må vi gjøre noe med trappen. Den må gjøres mer tilgjengelig og aller helst bli universelt utformet, slik at det ikke blir en barriere for rullestolbrukere og andre å komme seg inn i bygningen. Problemet er ikke at noen personer er funksjonshemmet, men at trappen skaper hindringer som ikke trenger å være der.

Hvem har spesielle behov for tilrettelegging?

Alle menigheter bør spørre seg hvordan deres gudstjenesterom og gudstjenestene er tilrettelagt for personer med nedsatt funksjonsevne. Kjenner funksjonshemmede seg inkludert, opplever de at de blir respektert, og at de hører naturlig hjemme i den gudstjenestefeirende menigheten?

Funksjonshemming oppstår når det foreligger et gap mellom individets forutsetninger og omgivelsenes utforming eller krav til funksjon. De som opplever

dette, kan være alt fra små barn som ikke kan se det som skjer fra sin plass i kirkebenker med høy rygg, til eldre mennesker som har vansker med å gå opp trinnene til alterpartiet.

I særlig grad gjelder det mennesker med

- nedsatt bevegelsesfunksjon (rullestolbrukere, andre som går dårlig)
- nedsatt hørsel
- nedsatt syn (blinde og svaksynte)
- nedsatt kognitiv funksjon (utviklingshemmede)
- de som har nedsatt funksjonsevne på grunn av allergi, hjerte- og lungesykdommer, e.l.

Noen trenger at forholdene legges til rette. Andre trenger også bistand, alt fra en hjelpende hånd til noen som er dårlig til bens, til hjelp for i det hele tatt å komme seg til kirken. Uansett hva slags bistand det dreier seg om, må det innarbeides gode rutiner og hjelpen utføres naturlig og diskret, slik at ingen føler at de er på utstilling eller til bry.

Kirkebygg og kirkerom

Ifølge plan- og bygningsloven skal alle kirker, som alle andre offentlige bygg, være universelt utformet. I alle nye kirkebygg blir denne bestemmelsen fulgt opp. I gamle kirker må en i noen grad godta foreløpige løsninger for å unngå at kirkebygget og kirkerommet virker funksjonshemmende. En skal kunne kjøre til døren og ikke bli møtt med høye terskler. I selve kirkerommet dreier det seg blant annet om å

- sette av plass til rullestoler, gjerne ved å ta bort en benk eller en stolrad godt fremme i kirken, eller noen stoler langs midtgangen. En må unngå at rullestolbrukere føler at de sitter i veien eller på utstilling;
- sørge for at det også er plass til barnevogner i kirkerommet;
- gi god plass til bevegelser, slik at alle som ønsker det, kan komme seg til utdelingsstedet for nattverden, til stasjoner under bønnevandring, o.l.;
- plassere lysglober og andre liturgiske gjenstander og installasjoner slik at de ikke hindrer fremkommeligheten for bevegelseshemmede, og slik at blinde og svaksynte ikke støter borti dem;
- unngå lysteningssteder og steder for andre symbolhandlinger helt nede på gulvet, og ta hensyn til dem som ikke rekker ned, eventuelt ved å ha et alternativt sted;
- sørge for at steder for lystenning har riktig høyde med tanke på rullestolbrukere og små barn – ikke for høyt (alle skal nå opp), og ikke for lavt (klær kan ta fyr);
- sørge for godt høyttaler- og teleslyngeanlegg, og skilt som viser at det finnes (T);
- sørge for lysforhold som gir godt leselys til alle i kirkebenkene;
- sørge for at lesepulten og andre steder hvor noe leses eller fremføres, er godt synlige for alle i kirkerommet;
- sørge for at en eventuell skjerm for visning av sanger og liturgi, og eventuelle bilder som illustrerer tekster eller prekener, er plassert slik at alle kan se det som vises. Av hensyn til svaksynte bør dette også finnes i noen eksemplarer i papirformat. Bilder som vises, må gjerne også forklares muntlig, slik at også blinde og sterkt svaksynte får med seg budskapet;
- gi anledning til å ha med førerhund inn i kirken for dem som er avhengige av det;
- ikke trykke gudstjenesteprogram på kulørte ark – og huske stor nok skrift;

- unngå endringer i kirkerommet fra gang til gang – det kan skape problemer for synshemmede og mange andre med nedsatt funksjonsevne.

Konkretisering av disse punktene og mer om tilrettelegging for funksjonshemmede i menighetene finnes i heftet «Gjør døren høy, gjør porten vid ...» (Kirkerådet 1998).

Personer med nedsatt funksjonsevne som medliturger

Gudstjenesten er et samspill mellom menigheten, liturgen og medliturgene. Med litt tilrettelegging er liturger med nedsatt funksjonsevne i stand til å lede gudstjenesten på en utmerket måte. Blinde kirkemusikere kan også utøve sin tjeneste på en glimrende måte.

Mange menigheter er flinke til å inkludere mennesker med forskjellige funksjonshemninger som medliturger. Men det er et klart forbedringspotensial mange steder. Medliturgene bør gjenspeile menigheten med hensyn til alder, kjønn osv. Og det er ingen grunn til å la være å spørre funksjonshemmede om å delta med en synlig oppgave i gudstjenesten. Det handler om å synliggjøre at i det gudstjenestelige fellesskapet er vi alle like verdifulle. Vi er forskjellige lemmer på det ene legemet. Hvert lem er unikt. Hvert lem er nødvendig.

Utfordringer i forbindelse med bevegelser og handlinger i gudstjenesten

I løpet av en gudstjeneste sitter en stille, reiser seg, beveger seg i kirkerommet og blir kanskje oppfordret til å gjøre bevegelser til en bønn eller en salme. Handlinger og bevegelser er sentrale og uunnværlige uttrykksformer i gudstjenesten. Men det er viktig å tenke gjennom dem og finne løsninger som inkluderer og innbyr til deltakelse for personer med nedsatt funksjonsevne av forskjellig slag og forskjellig grad.

Dette handler blant annet om:

- Å *reise seg* under evangelielesning, trosbekjennelse, nattverdliturgi og velsignelsen kan være krevende for mange bevegelseshemmede, og umulig for rullestolbrukere. Hvordan kan det gjøres legitimt å bli sittende mens andre reiser seg? Kan det skrives i gudstjenesteprogrammet på det aktuelle stedet? Kan det stå i gudstjenesteprogrammet som en generell informasjon: «Når menigheten reiser seg, er det helt i orden å bli sittende»? Kan det sies i informasjonen når gudstjenesten begynner?
- *Ofring* rundt alteret kan være et problem for dem som sitter i rullestol, og for andre bevegelseshemmede. Når dette benyttes, må en finne lokale løsninger som gjør at alle kan delta. Når ofringen skjer i kirkebenkene, behandles alle likt – helt i tråd med universell utforming.
- *Utdeling av nattverd* bør skje slik at alle som ønsker det, kan delta. Nattverd ved intinksjon kan være en god utdelingsform for mange funksjonshemmede. La de som deler ut brød og vin, stå nær hverandre, slik at personer med nedsatt bevegelse ikke trenger å gå noen skritt for å dyppe brødet i vinen.
- *Bønnevandring* og andre symbolhandlinger hvor menigheten beveger seg rundt i kirkerommet, krever god plass rundt «bønnestasjoner» og installasjoner hvor

symbolhandlingene skal utføres. Ledsagere for synshemmede kan være nødvendig. Det er også viktig å gi informasjon om at det er helt i orden å bli sittende på plassen sin.

- *Bønner og sanger med bevegelse* kan enkelte føle seg fremmed overfor. Derfor er det nødvendig å si at de som ønsker det, kan delta i bevegelsene, og at alle andre kan delta like mye i bønnen eller sangen uten å gjøre bevegelser.
- *Gudstjenesteprogram* på papir eller skjerm må ha stor og tydelig skrift.

Alle sanser

I gudstjenesten får vi både bevege oss og sitte stille. Vi får høre, se, kjenne og smake. Jo mer bevisst en er på at menigheten skal få ta alle sanser i bruk, jo større sjanse er det for at alle skal kunne kjenne seg inkludert. Noen kan ikke se, men de kan få med seg det de hører. Noen hører dårlig, men det de ser, får de med seg. Noen forstår ikke alt som sies, men de får oppleve fellesskap og Guds nærvær både ved det de ser, og ved det de smaker.

Vi gir og vi tar imot

Det er ikke slik at noen er mottakere av omsorgstjenester, mens andre er omsorgsgivere og hjelpepersoner. Hvem som gir, og hvem som tar imot, kan variere fra tid til tid. Samtidig er det slik at alle står i en dobbeltposisjon, vi gir og vi tar imot. Vi trenger hverandre og har mye å bidra med overfor hverandre. Den som på noen områder er avhengig av hjelpetjenester, har mye å bidra med på andre områder.

Den norske kirke vil bekrefte og ivareta alle dømte som likeverdige medlemmer, og legge forholdene til rette slik at mennesker med utviklingshemning kan se gudstjenesten og menighetsfellesskapet som et sted der de kan uttrykke og finne styrke for troen ved å både motta fra og gi til fellesskapet. (Fra «Likeverd, inkludering og tilrettelegging», uttalelse fra Kirkerådet november 2009)

barn og unge i gudstjenesten

Barn og unge i gudstjenestens *vi*

«Hellige Gud, vi er samlet for ditt ansikt for å møte din kjærlighet og sannhet», ber en medliturg som gudstjenestens samlingsbønn (Samlingsbønn nr. 1 i Ordning for hovedgudstjeneste, side 2.29). Gudstjenestens *vi* er alle som er til stede, hele den gudstjenestefeirende forsamlingen. Alle er deltakere. Det er en utfordring for alle menigheter å arbeide for at dette oppleves som en realitet, fra søndag til søndag, på alle menighetens hovedgudstjenester. En spesiell utfordring er involvering av barn og unge.

Mange lemmer – én kropp

Slik beskrives menighetens og gudstjenestens *vi* i Det nye testamentet:

Slik kroppen er én selv om den har mange lemmer, og alle lemmene utgjør én kropp enda de er mange, slik er det også med Kristus. For med én Ånd ble vi alle døpt til å være én kropp, enten vi er jøder eller grekere, slaver eller frie, og alle fikk vi én Ånd å drikke. For kroppen består ikke av én kroppsdel, men av mange. (1 Kor 12,12–14)

Gudstjenestens fellesskap må synliggjøre at hver enkelt er et verdifullt lem på Kristi legeme. Menigheten består ikke av én kroppsdel, men av mange – og der hører barn og unge naturlig hjemme.

Gjennom dåpen innsettes vi som fullverdige medvirkende i menighetens gudstjenesteliv, enten vi medvirker fra vår plass i kirkebenken eller vi har fått tildelt en særlig tjeneste som liturg eller medliturg. Kirkens trosopplæring legger vekt på det dømte barnet som fullverdig troende, og dette utfordrer alle menigheter:

- Hvordan kan en legge til rette for at barn deltar?
- Hvordan kan en synliggjøre at dåpen gir full adgang til deltakelse i menighetens gudstjenesteliv og nattverdens fellesskap?
- Hvordan kan en inkludere barn og unge i gudstjenestens planlegging og gjennomføring på en slik måte at de opplever at de hører til i gudstjenestens *vi*?
- Hvordan kan en unngå at barn og unge får en opplevelse av at gudstjenesten foregår på de voksnes premisser?
- Hvordan kan en bidra til at unge ikke får en fremmedfølelse i forhold til gudstjenestens språk og uttrykksformer?
- Hvordan kan barn, unge og voksne bli fortrolige med gudstjenesteuttrykk som de i utgangspunktet ikke er fortrolige med?

Svarene er ikke enkle. Men menigheten må bevisstgjøre seg selv i forhold til dem. En må også finne ut hvilke barn og unge som hører til i menigheten. Hva vet vi om deres interesser? Hva vet vi om deres språk og uttrykksformer? Hva vet vi om deres ønsker for gudstjenesteliv og menighet? Svarene får en først og fremst ved å lytte til og

samtale med barn og unge. De må selv få si noe om hvordan barn og unge kan få medeierskap i menighetens hovedsamling, søndagens gudstjeneste.

Barna i gudstjenesten

Barna inntar en særstilling i kristen tro, ettersom Jesus selv satte fram barnet som eksempel for de voksne. Han sa: «Guds rike tilhører slike som dem» (Mark 10,14).

Fortellingen som blir lest hver gang det er dåp i kirken, om disiplene som viste bort barna som ble brakt til Jesus (Mark 10,13–16), står som en klar utfordring til alle menigheter: «Hindre dem ikke!» De hører til her. De fikk Jesu velsignelse den gangen, og de skal få den på ny i dag, i menighetens gudstjeneste.

Menighetens kirkerom og gudstjenesteliv skal legges til rette på en slik måte at barna er inkludert. Det kan være behov for særskilte gudstjenester med særlig fokus på barns deltakelse. Men slike gudstjenester bør være et supplement til den ordinære hovedgudstjenesten. Barn bør bidra på menighetens ordinære hovedgudstjenester. Deres bidrag må være en integrert del av selve liturgien, ikke som ekstra «forestillinger» eller opptredener som oppleves som noe i tillegg til det som er naturlig innenfor de aktuelle liturgiske leddene. Det kan være alt fra deltakelse under kyrieleddet, dans til lovsang (Gloria), drama til tekst eller preken, lesing av bønner, tenning av lys, assisterende oppgaver ved dåp, evangelieprosesjon og frembæring av brød og vin til alteret, til å bidra som forsangere og med korsang på steder i gudstjenesten hvor det naturlig hører hjemme.

I alle gudstjenester må det legges til rette for at de aller minste barna kan være til stede uten at foreldrene føler at de uroer og forstyrrer. Barn er ikke gamle før gudstjenestens rom og gudstjenestens mange forskjellige uttrykk og bevegelser kan engasjere dem og gjøre dem delaktige. Dette kan stimuleres på mange måter. I samtale med foreldre, barneledere og barna selv kan en lokalt finne gode løsninger innenfor gudstjenestens ordning.

Mange menigheter har *søndagsskole* for barn under deler av gudstjenesten. Barna kan gå med i gudstjenestens inngangsprosesjon. Det kan være et innslag like etter liturgens inngangord som «angir gudstjenestens særpreg og tema», for eksempel et drama, et talekor eller en sang som barna utfører før de går til søndagsskolen. Det må vurderes ut fra lokale forhold når barna skal gå til sin egen samling, gjerne bak en søndagsskolefane. De kan da ha en vandring rundt i kirkerommet og få med alle barna som ønsker å være med. Dersom det er dåp, kan det være naturlig at barna får overvære den før de går ut.

Når i gudstjenesten barna skal gå til søndagsskolen, må også vurderes i forhold til når de skal komme inn igjen. Dersom de går ut like etter ledd 7 Lovsang Gloria, eller like etter dåpshandlingen, er det ca. 30 minutter før nattverden begynner. I kirker hvor det er mulig å ha søndagsskole i et rom nær kirkerommet, er en halv time passende tid for en egen samling før søndagsskolebarna kommer tilbake til kirkerommet og deltar i nattverden. De kan komme inn igjen i kirken i samlet flokk, gjerne i *barneprosesjon* fram mot nattverdbordet. Det kan skje samtidig med menighetens takkoffer og/eller salmesang (ledd 18 eller 19). Barna kan eventuelt delta i innsamling av takkofferet og/eller bære fram brød og vin til alteret.

Barn bør være synlige i menighetens gudstjenesteliv, ikke bare i gudstjenester som er tilrettelagt særlig for dem. Mange menigheter har et organisert opplegg med barn som medliturger, gjerne sammen med unge og voksne, på alle menighetens gudstjenester. Se mer om oppgaver for medliturger, medliturger og ministranttjeneste

i avsnittet «Hvem gjør hva i gudstjenesten?», side 7.23.

De unge i gudstjenesten

Både for større barn og unge som deltar i gudstjenesten, er det viktig å snakke sammen med dem om hva gudstjeneste er, hvorfor vi går til gudstjeneste, hvordan de selv opplever den, og hva de kunne tenke seg annerledes. En god dialog med barn og unge om menighetens gudstjenesteliv og deres deltakelse i den er verdifull i seg selv, og kan føre til endringer i menighetens gudstjenester som er til berikelse for hele menighetens fellesskap. En skal ta barn og unge på alvor, lytte til dem og engasjere dem i oppgaver de kan tenke seg å gå inn i. Kanskje kan noen av dem som spiller et instrument, få spille i gudstjenesten. Noen som danser eller driver med teater, kan kanskje engasjeres i gudstjenester. Noen som tegner og maler, kan få bruke sitt talent til å illustrere tekster og prekener. Mulighetene er mange. En bør tenke gjennom hvordan dette kan tas inn i gudstjenesten på en meningsfull måte for hele menigheten.

Konfirmantene deltar i gudstjenester. De kan kanskje engasjeres som medliturger på alle gudstjenester hvor de er med. Når noen av kameratene eller venninnene er kirkeverter, leser en bønn, samler inn offer eller lignende, kan det gi en opplevelse av at «slike som meg regnes med her i kirken». Det er ingen god løsning å pålegge konfirmanter å gå på gudstjeneste uten noen annen beskjed enn at de skal være der og så få en kvittering etterpå. De må selvsagt ha fått innføring i hva en gudstjeneste er. De må få hjelp til å finne fram i liturgiprogrammet og salmeboken. Helst bør det legges til rette for at de kan sitte sammen med eldre ungdommer eller voksne ledere, slik at de kan observere hvordan andre deltar, og selv delta i liturgiske ledd, handlinger og bevegelser.

Trosopplæring

Gudstjenesten er både et trosfellesskap og et læringsfellesskap. Vi lærer gjennom uttrykksformer som tekster, bønner, salmer, kunst, handlinger, bevegelser og kroppsspråk knyttet til liturgiske ledd. Vi lytter, vi synger, vi ber, vi reiser oss og vi setter oss ned, vi vandrer, vi legger penger i en offerpose, og vi ser, tar imot og smaker. Vi lærer også av de andre – noen som kan en melodi bedre enn vi selv kan, noen som er mer sikre på når en skal reise seg og sette seg, noen som vet når det er tid for å gå fram til nattverden, og så er det jo bare å følge etter. Gudstjenesten og kirkerommet som et *annerledes* rom åpner for læring som binder sammen kunnskap, praksis og fellesskap. Gudstjenesten har dermed en sentral plass i menighetens trosopplæring.

Plan for trosopplæring (side 29) anbefaler at alle tiltak i menighetens trosopplæring skal ha tilknytning til menighetens gudstjenesteliv. Det vil variere hvordan en gjør dette. Det kan være gudstjenester med for eksempel utdeling av fireårsbok eller presentasjon av konfirmanter, men trosopplæringen må også forankres i menighetens alminnelige liv fra søndag til søndag. Uansett må barn og unge og familiene som omfattes av trosopplæringen, kunne oppleve at de hører til i menighetens fellesskap, at de er inkludert og likestilt i det *vi* som samles for Guds ansikt.

bruk av ulike målformer og språk

Språkunderet på pinsedag – at alle hørte apostlene tale om Guds storverk på sine egne tungemål – viser at den kristne kirke fra første øyeblikk har vært en flerspråklig virkelighet. Språk handler om identitet og tilhørighet. Mange behersker flere språk, men det er på morsmålet vi uttrykker tanker og opplevelser best. Morsmålet er hjertespråket og er knyttet til menneskets identitet og personlighet. I tillegg er språk uttrykk for vår kulturelle arv og tilhørighet.

«*Menighetsmøtet* avgjør språk og målform for hovedgudstjenesten, også om det i et begrenset antall gudstjenester skal benyttes et annet språk eller en annen målform» (Alminnelige bestemmelser, punkt 69). Denne bestemmelsen må ses i sammenheng med en annen bestemmelse: «Menigheter som ligger i forvaltningsområdet for samiske språk, er forpliktet til å ivareta samiske språk i sitt gudstjenesteliv. Dette skal innarbeides i Lokal grunnordning (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 63)

Når det gjelder valg av målform, *nynorsk* eller *bokmål*, vil det alltid være noen i lokalmiljøet som kunne ønske at språket i hovedgudstjenesten var i deres egen målform. I en menighet som har valgt bokmål, kan en overveie å bestemme at et visst antall gudstjenester skal være på nynorsk, og omvendt. En kan også overveie å gi tekstlesere anledning til å lese teksten i den målformen de selv bruker. At begge målformene er representert i gudstjenestens salmer, er også viktig.

Den flerspråklige virkeligheten er det tatt hensyn til i Ordning for hovedgudstjeneste ved at den inneholder sentrale liturgiske tekster på nordsamisk, sørsamisk, lulesamisk og kvensk. Når samiske språk og kvensk får lyde i kirkerommet, styrker det språkenes status i menigheten og lokalsamfunnet, og gir verdighet til dem som er knyttet til disse språkene gjennom morsmål og kulturell arv. Regelmessig bruk av samiske språk i gudstjenesten er også et bidrag i statens språkpolitikk med hensyn til å *legge til rette for en trygg framtid for samiske språk i Norge*.

I alle deler av landet bor det personer som snakker *nordsamisk*, *sørsamisk*, *lulesamisk* eller *kvensk*. Derfor står det i Ordning for hovedgudstjeneste (Innføring, s. 2.4): «Sentrale liturgiske tekster på samiske språk og på kvensk kan, når det er naturlig, benyttes i hovedgudstjenester i alle landets menigheter.» Over hele landet bor det mennesker med opprinnelse fra andre land, med forskjellige morsmål. Derfor står det også: «Også andre språk kan benyttes i noen av gudstjenestens ledd der hvor det er aktuelt.»

Alle menigheter utfordres til å tenke etter: Bor det samer i vår menighet? Bor det noen som har kvensk som morsmål? Hvilke andre nasjonaliteter bor her hos oss? Hvem av dem går ofte eller av og til i kirken? Hvem av dem ville ha kommet hvis de visste at i gudstjenesten vil de også få høre sitt eget morsmål? Burde vi rett og slett invitere noen til å komme og bidra med innslag på deres eget morsmål?

Etter at en har tenkt gjennom slike spørsmål, som dette kan det settes opp en plan for hvilke språk som skal benyttes på hvilke gudstjenester. I tillegg til de sentrale liturgiske tekstene kan det leses tekster på andre språk, enten i tillegg til norsk eller slik at den norske teksten står i gudstjenesteprogrammet. Det kan også synges salmer på andre språk. Liturgiske ledd kan synges med samisk tekst og melodi, eller en kan velge de liturgiske sangene fra «den verdensvide kirke» som finnes i materialet til Liturgisk musikk til hovedgudstjenesten i Den norske kirke.

Innvandrere kan eventuelt lære menigheten en av sine sanger. I gudstjenester hvor det er mange nasjonaliteter til stede, kan en oppfordre hver og en til å be Fadervår høyt på sitt eget språk. Slik kan en oppleve enhet og fellesskap til tross for at de som deltar i gudstjenesten, er forskjellige når det gjelder språk og bakgrunn.

hvem gjør hva i gudstjenesten?

Gjennom hele Ordning for hovedgudstjeneste står disse bokstavsymbolene ved hvert enkelt ledd:

- M for menighet.
- A for alle (liturg og menighet).
- L for liturg (gudstjenesteleder).
- ML for medliturg (tekstlesere, bønneleder, nattverdmedhjelpere, forsangere, kor og alle andre som utfører særlige liturgiske oppgaver).

Vekslingene mellom disse aktørene fra ledd til ledd synliggjør at i gudstjenesten samhandler alle som er til stede. I gudstjenesten er involvering og deltakelse grunnleggende. Slik har det vært helt fra kirkens første tid: «Når dere kommer sammen, har én en salme, en annen et ord til lærdom, én har en åpenbaring, én har tungetale, en annen har tydningen. Men la alt tjene til å bygge opp» (1 Kor 14,26).

I gudstjenesten er alle medvirkende. Skal det skrives i gudstjenesteprogrammet hvem som medvirker, kan en overveie følgende formulering: «Sammen med menigheten medvirker kapellan Sverre Nilsen, organist Solveig Andersen og ...» Eller en kan bruke en annen betegnelse på de med spesielle oppgaver – for eksempel: «På dagens gudstjeneste tjenestegjør ...»

«La alt tjene til å bygge opp», skrev Paulus til menigheten i Korint. Det er like viktig i dag i forbindelse med planlegging og gjennomføring av menighetens gudstjeneste. Dette handler ikke minst om å avklare alle roller i gudstjenesten. En bør snakke sammen om hvem som gjør hva, respektere hverandres tjenester og hjelpe hverandre til at de kan utføres på best mulig måte.

Liturgen

Liturgen har det overordnede ansvaret for forberedelsen og gjennomføringen av hovedgudstjenesten, jf. punkt 71 i Alminnelige bestemmelser. Liturgen har rett til å treffe beslutning i alle forhold hvor beslutningsmyndigheten ikke er lagt til andre enn liturgen (jf. Tjenesteordning for menighetsprester § 7) (Alminnelige bestemmelser, punkt 13).

Alle gudstjenester har én gudstjenesteleder. Det er særlig viktig at liturgens funksjon som gudstjenesteleder er tydelig når mange deltar med forskjellige oppgaver. Det er liturgen som binder det hele sammen og er ansvarlig for helheten. Tydelig ledelse av gudstjenesten skaper trygghet for alle som deltar.

Liturgen er vanligvis en prest som etter vår kirkes ordning er ordinert til denne tjenesten. Tjenestegjørende prest har som gudstjenesteleder ansvar for forberedelse og ledelse av den enkelte gudstjeneste.

Ifølge sin tjenesteordning har prestene i soknet et selvstendig ansvar for å forvalte Ord og sakrament. Prestens særlige oppgaver i gudstjenesten kan samles i disse fem punktene:

- 1 Formidle Guds nåde (hilsen/inngangssord) og tilgivelse (f.eks. tilsigelse av syndenes forlatelse ved skriftemål, eventuelt løftesord etter kollektiv syndsbekjennelse).
- 2 Holde prekenen og være ansvarlig for den også når hele eller deler av prekenen delegeres til andre.
- 3 Forvalte dåps sakramentet, det vil si utføre dåpshandlingen i gudstjenesten.
- 4 Forvalte nattverdens sakrament, det vil si lede nattverdliturgien, dele ut brødet og si tilsigelsesordene.
- 5 Lyse Guds velsignelse over menigheten.

I tillegg til disse oppgavene vil det være lokale forskjeller med hensyn til fordeling av oppgaver mellom liturgen og medliturgen. Se avsnittet nedenfor om medliturgers oppgaver.

Kirkemusiker

Tjenestegjørende kirkemusiker samarbeider med liturgen om forberedelse og gjennomføring av gudstjenesten, og har ansvar for gudstjenestens musikalske innhold, samt rådgivning og veiledning av andre som utfører musikalske oppgaver i gudstjenesten (Jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 14 og 73)

I samarbeid med liturgen og medliturgen deltar kirkemusikeren i forberedelsen av hele gudstjenesten, med sin særlige oppgave knyttet til musikk til liturgiske ledd, andre sang- og musikkinnslag og hvilke instrumenter og eventuelle andre musikere som skal medvirke, og samarbeidet om salmevalg (Se mer om dette i avsnittet «Sang og andre musikkformer» på side 7.39.)

Kateket og diakon

I noen tilfeller kan andre enn presten være gudstjenesteleder. *Kateketen* er vigslet til å ivareta menighetens undervisningsoppdrag, og ifølge gjeldende retningslinjer for kateketens og diakonens liturgiske funksjon, kan kateketen være gudstjenesteleder i gudstjenester med særlig vekt på menighetens undervisningsoppdrag. Det gjelder gudstjenester med vekt på dåpsopplæring, skolegudstjenester og gudstjenester knyttet til konfirmasjonstiden. Dette er gudstjenester uten dåp og nattverd. Ellers understreker tjenesteordningen at kateketen bør delta i forberedelse og gjennomføring, og at han/hun kan medvirke som predikant i gudstjenester hvor undervisningsoppdraget er i fokus.

Diakonen har ifølge tjenesteordningen et særlig ansvar for å se til at det er lagt til rette for fellesskap og deltakelse for alle i gudstjenesten. Diakonen har også et særlig ansvar for at det diakonale aspektet kommer fram i forkynnelsen. Diakonen kan medvirke som predikant i gudstjenester hvor det diakonale oppdraget er i fokus. Til slike gudstjenester bør han/hun delta både i planlegging og gjennomføring. Ellers pekes det på diakonens medvirkning under planlegging, forberedelse og gjennomføring av menighetens forbønn og særskilte forbønns-gudstjenester. Når diakonen deltar i gudstjenesten, er det naturlig at han/hun også medvirker under nattverden, gjerne ved å lese deler av liturgien og være nattverduddeleer.

Leke gudstjenesteledere

Vår lutherske tradisjon legger stor vekt på det allmenne prestedømme. Alle døpte kristne er kalt til å formidle evangeliet videre. Men samtidig har Gud innstiftet et embete (jf. *Confessio Augustana*, artikkel V) som er ansvarlig for den stabile og varige tjenesten med Ord og sakrament. Noen ganger og noen steder kan det være behov for at ikke-ordinerte får biskopens fullmakt til å være gudstjenesteledere. Dette uttrykkes slik i «Tjenesteordning for biskoper» § 10: «Biskopen kan gi egnede lekfolk som på ansvar og under tilsyn av prest utfører assisterende tjeneste under tjenestefrihet eller ledighet i en prestestilling, fullmakt til å forrette forordnede gudstjenester, dåp, nattverd og gravferd. Slik fullmakt kan også gis teologiske studenter som befinner seg i den avsluttende delen av profesjonsstudiet i teologi eller tilsvarende.»

I noen bispedømmer er det etablert en tjeneste med leke gudstjenesteledere. De blir gjerne foreslått av den lokale presten. Menighetsrådet og de andre ansatte får mulighet til uttale seg før prostens sender forslaget til biskopen. Etter kurs og prøvetid kan biskopen godkjenne leke personer som gudstjenesteledere. Fullmakten til å være gudstjenesteleder (liturg) er tidsbegrenset til for eksempel tre år om gangen, etter 6–8 måneders prøvetid, og den er knyttet til én kirke, eventuelt til flere kirker, etter nærmere avtale. Også kateketer og diakoner kan på samme vilkår gis fullmakt til å være gudstjenesteledere.

Medliturger

«Med medliturg menes alle personer som i tillegg til liturgen utfører liturgiske oppgaver i gudstjenesten» (jf. Alminnelige bestemmelser punkt 10). Også andre prester, prostens eller biskopen som medvirker i tillegg til tjenestegjørende prest (liturgen), er i denne sammenheng å betrakte som medliturger. De kan selvsagt utføre noen av liturgens oppgaver, som er merket med L i ordningen. Oppgaver som er merket med ML, er først og fremst tiltenkt ikke-ordinerte medliturger.

Både antall oppgaver og antall medliturger varierer fra menighet til menighet og ut fra hvilken type gudstjeneste det er.

I Ordning for hovedgudstjeneste er det angitt med bokstavsymbolet ML at en medliturg skal utføre følgende oppgaver:

- Be samlingsbønnen (ledd 4).
- Lese de to første tekstlesningene (ledd 9 og 11).

Bokstavsymbolet ML/L betyr at *medliturgen* har forrang fremfor liturgen til å utføre bestemte oppgaver. Det gjelder følgende oppgaver:

- Lede trosbekjennelsen (ledd 14).
- Lede forbønnen (ledd 17). Forbønnslederen er ansvarlig for forberedelse og gjennomføring av forbønnen. Han/hun samarbeider med en eller flere som leser bønner, tenner lys og/eller utfører andre handlinger under gudstjenestens forbønnsdel.
- Lede «Vi minnes de døde og ber for de sørgende» (avslutningen av ledd 17).

Bokstavsymbolet L/ML betyr at *liturgen* har forrang, men at også en medliturg kan utføre følgende oppgaver:

- Være forsanger på innledning til Lovsang Gloria («Ære være Gud ...», ledd 7).
- Innlede tekstlesningene («La oss høre Herrens ord», ledd 9).
- Lese evangelieteksten (ledd 12).
- Lede siste del av fredshilsenen (ledd 21).
- Be takkebønnen etter nattverdmåltidet (ledd 22).
- Være forsanger på Lovprisning Benedicamus («La oss prise Herren», ledd 24).
- Fremsi utsendelsesordet (ledd 25).

Rubrikkene, som er forklaringene med rød skrift i Ordning for hovedgudstjeneste, og Veiledning til hoveddelene i gudstjenesten åpner for at medliturger kan utføre enda flere oppgaver:

- Gi informasjon og ønske velkommen når gudstjenesten begynner (ledd 1).
- Delta i inngangsprosesjonen, bære kors eller nattverdelementene eller annet som skal settes på alteret (ledd 2).
- Medvirke under dåpshandlingen ved å helle vann i døpefonten, tørke dåpsbarnets hode, tenne dåpslys, osv.
- Delta i evangelieprosesjon (ledd 12).
- Delta under prekenen, eventuelt holde preken etter fullmakt fra gudstjenestelederen (ledd 13).
- Lese kunngjøringer (ledd 16).
- Samle inn offer og/eller bære fram offer (ledd 18 eller 19).
- Bære fram brød og vin under forberedelse av nattverden (ledd 19).
- Lese deler av nattverdliturgien (ledd 20).
- Være nattverdutdeler (ledd 21).
- Delta i utgangsprosesjonen (ledd 26).
- Medvirke som forsanger(e), alene eller i et kor (ledd 7, 10, 12, 14, 17, 21).
- Spille sammen med organisten eller eventuelt andre musikere, til salmer, liturgisk musikk, kor og innslag med instrumentalmusikk.
- Ha kirketjenerfunksjoner, som å gjøre i stand gudstjenesterommet og ringe med klokkene.
- Være kirkevert (dele ut salmebøker, eventuelt gudstjenesteprogram, hjelpe til rette dem som særlig trenger det, osv.).
- Være til stede i kirkerommet under gudstjenestens forberedelsesdel, være tilgjengelig om noen ønsker samtale eller sjelesorg, hjelpe dem som vil bruke lysgloben, osv.
- Utføre praktiske oppgaver i fortsettelsen av gudstjenesten, med kirkekaffe, andre arrangementer og eventuelt informasjonstjeneste.

Det varierer mye fra menighet til menighet hvordan en fordeler medliturgfunksjonene: hvor mange personer som er engasjert, om det dreier seg om tjeneste i perioder eller fra gang til gang, og om det gjelder enkeltpersoner eller grupper. Mange av funksjonene kan med fordel utføres av barn og unge, og noen menigheter har faste ordninger for medliturgtjeneste eller ministranttjeneste i alle gudstjenestene eller i enkelte av dem.

Før barn blir spurt om å være medliturger, må det være avklart med foreldrene eller de foresatte at dette er i orden. Når det gjelder konfirmanter som medliturger, forutsettes det at foreldre og foresatte er orientert om at dette er en del av konfirmasjonstidens opplegg.

Mange menigheter har en *klokker*, enten i lønnet stilling eller som frivillig tjeneste, ofte delt mellom flere personer. Klokkeren kan ha flere av funksjonene som medliturg, og mange steder er det naturlig at klokkeren har et overordnet ansvar for å organisere de andre medliturgene (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 19).

Medliturger representerer menigheten

Alle som utfører oppgaver i gudstjenesten, gjør det *representativt*. Et så representativt utvalg av menigheten som mulig bør være medliturger, med hensyn til både alder, kjønn, bosted og sosial og kulturell bakgrunn. De som sitter i kirkebenkene, skal kunne *identifisere seg med* medliturgene. Når noen på ens egen alder, eller fra nabolaget, bærer prosesjonskors, heller vann i døpefonten, leser samlingsbønnen eller en bibeltekst, er forsangere, samler inn offer eller bærer fram brød og vin til nattverden, blir en lettere delaktig i det som skjer. Dette bidrar til å styrke medeierskapet til gudstjenesten for alle som er i kirken, og kan gi en opplevelse av at gudstjenesten ikke er bare *for oss*, men også *med oss*.

Menigheten

På de stedene i Ordning for hovedgudstjeneste hvor M er anført, betyr det at menigheten leser eller synger i dialog med liturgen eller en medliturg (se f.eks. ledd 7 Lovsang Gloria, svarene etter lesningene i ledd 9, 11 og 12, og ledd 20 Hilsen (Prefasjonsdialog)). For at menigheten ikke skal nøle med å delta, kan det avtales at en medliturg leder menighetens svar. Menighetssvar, både som lesning og sang, kan også øves inn med forsangergrupper eller kor.

På steder hvor A er anført, betyr det at alle – liturgen, medliturgene og menigheten – sier eller synger dette sammen (se f.eks. ledd 14 Trosbekjennelse eller Fadervår under ledd 20).

I tillegg til de stedene som er betegnet med M eller A, deltar alle i salmesang, menighetsvar under forbønnen, stillhet, bønnevandring og symbolhandlinger, menighetens takkoffer og nattverden. Det går aldri lang tid i gudstjenesten uten at menigheten deltar aktivt i ord, sang og bevegelser. Også kroppsspråket som gudstjenesten legger opp til – stå og sitte, mulighet til å knele og til å korse seg – er uttrykk for menighetens deltakelse.

Gudstjenestedeltakerne deltar selvsagt ikke bare når de selv sammen fremsier noe, synger eller utfører en handling. Liturgen og medliturgene representerer menigheten når de ber bønner. Også når én stemme lyder i bønn og klage, takk og lovsang, skjer det på vegne av hele menigheten. Og når tekstene leses og Ordet forkynnes, deltar menigheten ved å lytte aktivt og motta budskapet.

Gudstjenestens samspill mellom liturgen, medliturgene og menigheten dreier seg ikke om forskjellige parter som uavhengig av hverandre utfører sine roller. Det dreier seg om ett fellesskap som er «sammen for Guds ansikt», et fellesskap som mottar den treenige Guds gode gaver, og svarer med lovprisning, bønn og tjeneste i verden.

plasseringer og vendinger i gudstjenesterommet

Kirkerom er forskjellige. Derfor må plasseringer og vendinger for liturgen og medliturgene gjennom gudstjenestens forløp bestemmes lokalt – ut fra en forståelse av gudstjenestens helhet og det dramaturgiske forløpet fra ledd til ledd. Den grunnleggende forståelse av dette er felles for alle gudstjenester i Den norske kirke. I det følgende gis det veiledning om valg som må tilpasses lokale forhold.

Faste plasser

De medvirkende har faste plasser i gudstjenesten:

- Liturgen sitter på en stol i korpartiet, på et sted hvor han/hun er synlig for menigheten og medliturgene. Liturgen sitter her når han/hun ikke utfører liturgiske handlinger.
- Medliturgene sitter på stoler fremme i korpartiet, eventuelt nede i kirkerommet, i nærheten av der de skal utføre sine oppgaver.
- Kirkemusikeren/kantoren har sin faste plass ved orgelet. Dersom han/hun også benytter piano, er det en fordel at det står like ved orgelet.
- Kor eller forsangere kan plasseres ved orgelet eller pianoet, ikke foran alteret, som bør være synlig for menigheten. En bør unngå at deltakerne går for mye opp og ned under gudstjenesten.
- Instrumentalister og band kan ha plass i nærheten av orgelet eller pianoet dersom de spiller sammen med organisten, eller på et eget sted fremme i kirken hvor de ikke hindrer utsynet til alteret.

Bønneretning

Når menigheten vender seg mot Gud i bønn, er den naturlige bønneretningen mot alteret, som gudstjenestens sentrale tyngdepunkt (se om alteret i Kapittel 6, Hellig rom, side 6.15). Liturgen eller andre som vender seg mot alteret i bønn og tilbedelse, gjør det som en representativ handling, på vegne av hele menigheten.

Når liturgen og medliturgene er vendt mot menigheten, er det i tiltale med oppfordring til bønn og bekjennelse, og i skriftlesning, forkynnelse, velsignelse og utsendelse.

Når det blir bedt fra lesepulten (samlingsbønn og forbønn), er det naturlig at medliturgene fremsier bønnene vendt mot menigheten, som er vendt mot alteret. Dersom en står nede i menigheten og ber forbønn, vender en seg i samme retning som menigheten, som alltid er vendt mot alteret.

Liturgens vendinger

Dersom kirken har frittstående alter, kan liturgen utføre hele altertjenesten bak alterbordet, vendt mot menigheten – *mot folket (versus populum)*. Han/hun vil da være vendt både mot alteret og menigheten under hele altertjenesten.

Dersom liturgen gjør sin altertjeneste foran alteret, vender han/hun seg vekselvis mot menigheten og *mot alteret (ad orientem)*, i tråd med anvisningene ledd for ledd nedenfor.

Når liturgen leder deler av gudstjenesten fra sin plass i korpartiet, vender han/hun seg mot alteret på de stedene hvor det er anført.

Plasseringer og vendinger gjennom gudstjenesten

i | samling

1 *Forberedelse*

Informasjon om dagens gudstjeneste kan skje fra lesepulten.

2 *Inngangssalme*

- Prosesjonen går helt fram i kirken, og korsbæreren og eventuelle lysbærere til det stedet hvor korset, og eventuelt lysene, har sin faste plass. Medliturgene går til sine avtalte plasser. Liturgen går enten til sin plass i korpartiet, blir stående ved stolen og leder første del av gudstjenesten herfra, eller han/hun går for alteret og leder første del av gudstjenesten herfra.
- I enkelte gudstjenester hvor en ønsker å ha en dåpspåminnelse for hele menigheten under innledningen, kan prosesjonen stanse ved døpefonten, og første del av gudstjenestens kan ledes herfra. Samlingsbønn nr. 6 (se Ordning for hovedgudstjeneste, side 2.30 og Veiledning til hoveddelene i gudstjenesten, side 8.15) er spesielt anvendelig i denne sammenheng.

3 *Inngangsort*

Liturgen sier inngangsortene fra sin plass i korpartiet eller fra alteret.

4 *Samlingsbønn*

Medliturgen ber samlingsbønnen fra lesepulten, vendt mot menigheten.

5 *Synsbekjennelse (dersom den er plassert her)*

Liturgen leder synsbekjennelsen fra sin plass i korpartiet, eller fra alteret. Han/hun kneler på et egnet sted i koret, vendt mot alteret, på alterringeren eller på en kneleskammel ved alteret.

6 *Bønnerop Kyrie*

Liturgen står vendt mot alteret. Ved kyrielitani hvor flere deltar med aktualiserende «rop», kan «ropene» komme fra forskjellige steder i kirkerommet, vendt mot alteret.

7 *Lovsang Gloria*

Liturgen messer innledningen til Gloria stående på den plassen han/hun allerede står, vendt mot alteret. Dersom kantoren eller en annen forsanger synger innledningen, gjør

han/hun det fra sin faste plass.

8 *Dagens bønn (dersom den er med på dette stedet)*

Liturgen fremsier eller messer bønnen fra den plasseringen han/hun allerede har, vendt mot alteret under bønnen, også dersom liturgen er på sin plass i korpartiet.

ii | ordet

9, 10, 11 *Første lesning, Bibelsk salme / salme, Andre lesning*

L/ML | La oss høre Herrens ord.

Dersom liturgen inntil nå har ledet gudstjenesten fra alteret, går han/hun nå til sin faste plass i korpartiet, før eller etter eventuelt å ha sagt: «La oss høre Herrens ord.» Hvis liturgen til nå har ledet gudstjenesten fra koret, sies disse ordene fra koret.

Dersom medliturgen (tekstleseren) innleder, gjør han/hun det fra lesepulten.

De to første lesningene leses fra lesepulten.

12 *Evangelium*

Liturgen eller medliturgen leser evangeliet lenger nede i kirken dersom det er evangelieprosjon, eller det kan leses på prekestolen (av liturgen/predikanten), eller fra lesepulten (av medliturgen).

13 *Preken*

Prekenen holdes normalt fra prekestolen. Den kan også holdes på et annet sted i kirkerommet når det er naturlig ut fra gudstjenestens særpreg og prekenens form.

14 *Trosbekjennelse Credo*

Trosbekjennelsen ledes av medliturgen ved lesepulten, eller av liturgen fra et annet sted i korpartiet, eventuelt fra alteret. Medliturgen/liturgen vender seg mot menigheten under innledningsordet («La oss bekjenne vår hellige tro»), og mot alteret under bekjennelsen.

iii | forbønn

16 *Kunngjøringer*

Dersom det er kunngjøringer her eller et annet sted i gudstjenesten, gis de av en medliturg fra lesepulten.

Synsbekjennelse (dersom den er plassert her)

Liturgen leder synsbekjennelsen fra sin faste plass i korpartiet, eller fra alteret dersom han/hun står for alteret under forbønnen. Han/hun kan knele på et egnet sted i koret, vendt mot alteret, på alterringen eller på en kneleskammel ved alteret.

17 *Forbønn for kirken og verden*

Medliturgen kan innlede forbønnen fra lesepulten.

Liturgen kan innlede forbønnen fra sin faste plass i korpartiet eller fra alteret.

Medliturgen som leser bønneavsnitt, kan gjøre det fra lesepulten, vendt mot

menigheten, eller fra andre steder i kirkerommet, vendt mot alteret.

Vi minnes de døde og ber for de sørgende

Medliturgen leder denne delen av forbønnen fra lesepulten. *Liturgen* kan gjøre det fra sin plass i korpartiet.

18 Menighetens takkoffer

Takkofferet kan tas opp her eller under salmen i ledd 19.

Liturgen blir stående eller går nå for alteret.

iv | nattverd

Liturgen står for alteret under hele denne delen av gudstjenesten, unntatt under en eventuelt utvidet fredshilsen (se Veiledning til hoveddelene i gudstjenesten, side 8.46) og når han/hun deler ut nattverd et annet sted enn ved alteret.

19 Forberedelse av måltidet

Salme – menighetens takkoffer

Innsamling og frembæring av takkofferet, se ledd 18.

Dersom ikke brød og vin allerede står på alteret, kan to medliturger hente brødesken og vinkannen fra et sidebord, gå fram til alteret og gi det til liturgen. Dette kan skje samtidig med at takkofferet blir båret fram (se ledd 19), eller hver for seg (se ledd 18).

Medliturgene blir stående der fremme, vendt mot alteret, under bønnen.

20 Takksigelse og bønn

Hilsen Prefasjonsdialog

Liturgen står ved alteret, vendt mot menigheten.

Innledende lovprisning Prefasjon

Liturgen er vendt mot alteret.

Nattverdbønn med innstiftelsesordene

Liturgen er vendt mot alteret. Under innstiftelsesordene er liturgen vendt mot alteret eller eventuelt mot menigheten.

Dersom en medliturg fremsier deler av nattverdbønnen, står han/hun vendt mot alteret under bønnen, til høyre for liturgen.

21 Nattverdmåltidet

Fredshilsen

Liturgen er vendt mot menigheten.

Dersom siste del av fredshilsenen (se Veiledning til hoveddelene i gudstjenesten, side 8.46) er med, og liturgen ikke leder den, kan en medliturg lede denne delen fra lesepulten.

Brødsbrytelse

Liturgen er vendt mot menigheten og holder opp og bryter en stor oblat eller brød på

en synlig måte under den første setningen («Brødet som vi bryter ...»). Under den andre setningen («Vinen som vi drikker ...») holder liturgen kalken opp, synlig for alle.

Du Guds Lam Agnus Dei

L | Kom, for alt er ferdig.

Liturgen sier dette, vendt mot menigheten, før eller etter at Du Guds Lam synges.

Utdeling

Liturgens og medliturgens plasseringer og bevegelser avhenger av hva slags utdelingsmåte(r) som benyttes (se Veiledning til hoveddelene i gudstjenesten, side 8.53).

Liturgen sier tilsigelsesordene («Den korsfestede og oppstandne ...») fra alteret, vendt mot menigheten.

22 Måltidets avslutning

Takkebønn

Liturgen ber bønnen, vendt mot alteret, eller en medliturg ber bønnen fra lesepulten, mens liturgen blir stående ved alteret.

23 Velsignelse

Liturgen innleder og synger eller sier velsignelsen fra alteret, vendt mot menigheten.

Dersom en medliturg (kantor eller en annen forsanger) synger innledningen til lovprisningen («La oss prise Herren»), gjør han/hun det fra sin faste plass.

24 Utsendelse

Utsendelsesordet kan sies av liturgen, fra alteret eller korpartiet, eller av en medliturg, fra korpartiet eller lesepulten.

kunstneriske uttrykk i gudstjenesten

Kirken har en kulturell rikdom i gudstjenestelivet. Kunsten er ikke et tillegg til kirkens teologi eller budskap, men gjennom hele kirkens historie har kunsten gitt rom til budskapet. Den pågående reform av gudstjenestelivet må realisere målet om å bruke samtidens kunst- og kulturuttrykk og gi rom for kulturelt mangfold.

Sitatet er hentet fra komitéinnstillingen til saken «Kunsten å være kirke» – kulturmelding for Den norske kirke, som Kirkemøtet behandlet i 2005.

Kirkemøtet fulgte opp dette ved å understreke at Kulturmeldingens utfordringer «må få prege trosopplæring, gudstjenesteliv, diakoni og ‘ung i kirken’. Omvendt må erfaringene fra disse områdene være med på å forme kirkens arbeid i forhold til kunst og kultur».

Kunstneriske uttrykk kan gi næring til livet på en annen måte enn intellektuell kommunikasjon. Det er derfor ikke uten grunn at *sang og annen musikk* står sterkt i gudstjenestelig sammenheng. *Billedkunst og skulpturer* har også en sentral plass, men er kanskje ikke utnyttet i tilstrekkelig grad som del av kirkerommets forkynnelse. Både *altertavlene og annen utsmykning* i kirkerommet formidler et budskap i seg selv, men det kan også knyttes refleksjoner til dem i prekenen og ellers når det er naturlig.

Når det gjelder bruk av andre kunstneriske uttrykksformer, er *dans, fortellerkunst og dramatiserte fremstillinger* godt egnet til bruk i den lokale menighetens gudstjenesteliv. Disse uttrykkene kan være fortellende (episke) i sitt kunstneriske uttrykk, og slik formidle en bibeltekst på en annen måte enn vanlig tekstlesning og tradisjonell preken. Dessuten trenger de ikke nødvendigvis teknisk tilrettelegging, slik for eksempel film behøver, og heller ikke oppbevaringsplass, som installasjonskunst har behov for. Dans, fortellerkunst og drama er dessuten levende uttrykk som skapes under fremførelsen, og gir dermed et nærvær som styrker innlevelsen og medopplevelsen i gudstjenesten.

I denne sammenheng er det mye kunnskap å hente fra Døvekirkenes gudstjenestearbeid, hvor hørbar (auditiv) kommunikasjon nødvendigvis ikke er den vanlige forkynnende kommunikasjonsformen. En har tatt andre sanser hos mennesket i bruk, særlig det visuelle i form av dans.

Et annet vedtak i forbindelse med «Kunsten å være kirke» (Kirkemøtet 2005) lyder slik:

Barn og unge må slippes til og bli ivaretatt både som skapere og brukere av kultur. Kirkemøtet presiserer at barns og unges kulturelle uttrykksformer er en verdifull del av kirkens kultur. Kirkemøtet utfordrer alle som har ansvar for gudstjenester og andre kirkelige samlinger, til å være åpne og reflekterte i møte med unges kunst- og kulturuttrykk, som ofte står i kontrast og opposisjon til det etablerte, og

slik virker fornyende.

Det lokale kunst- og kulturlivet kan integreres i menigheten og gudstjenestelivet på en god måte. Lokale kunstnere kan inviteres til å ha utstillinger og til å snakke om sin kunst, gjerne i forbindelse med gudstjenesten. Elever fra kulturskolen kan bidra under gudstjenesten med musikalsk fremføring, dans knyttet til en fortelling fra en av dagens bibeltekster, bilder, ikoner og andre visuelle uttrykk som kan formidle scener fra disse tekstene, osv. En kan for eksempel begynne et slikt samarbeid i forbindelse med de store høytidene og utvikle det videre derfra. Dette er bare noen eksempler. Lokalmiljøene er forskjellige, men alle steder finnes det muligheter og mennesker som kan bidra med sine kunstneriske uttrykk, enten de er amatører eller profesjonelle.

sang og andre musikkformer

Delaktighet og kommunikasjon

Den kristne kirke er en syngende kirke. Det gamle testamentet har flere referanser til sang og bruk av musikkinstrumenter i gudstjenesten, og Det nye testamentet gir vitnesbyrd om at i urkirkens gudstjeneste kom gudsrikefellesskapet til uttrykk hos et syngende og musiserende folk: «... syng sammen, la salmer, hymner og åndelige sanger lyde! Syng og spill av hjertet for Herren» (Ef 5,19).

Det synes som om de første kristne kan ha benyttet som forbilde salmesangen som hørte til i gudstjenesten i tempelet i Jerusalem. Der hadde også musikkinstrumenter en sentral plass, men det var ikke vanlig i urkirkens gudstjenesteliv. Østkirken har videreført denne gudstjenestepraksisen uten bruk av musikkinstrumenter, men de aller fleste kirkesamfunn i dag anvender også musikkinstrumenter, ikke minst i den lutherske kirke.

Musikk (sang og musikkinstrumenter) i gudstjenesten er kommunikasjon med flere dimensjoner. Gjennom den møter vi Gud, som gir oss Ordet, og Ånden, som skaper tro, håp og kjærlighet. Og vi vender oss til Gud når kroppen, stemmen og instrumentene vi har, deltar i bønn, lovprisning og forkynnelse av hans velgjerninger. Hele menigheten deltar i lovprisningen, ut fra de gavene som hver og en har fått. Gjennom dette blir også mennesker bundet sammen i fellesskap.

Kantor og kirkemusiker

At sang og andre musikkformer er en helt vesentlig del av kirkens liv, kommer også til uttrykk ved at kirken kaller og ansetter mennesker til tjeneste som kirkemusikere. Tjenesteordningen for kantorer understreker at kantoren skal forvalte og levendegjøre tradisjonelle og nye kirkemusikalske verdier, og sørge for bredde og kvalitet i det kirkemusikalske og kulturelle arbeidet i menigheten.

Kirkemusikeren er menighetens musikalske fagperson og har sin oppgave knyttet til gudstjenestens musikalske innhold, både under forberedelsen og under gjennomføringen av gudstjenesten. I tillegg til sine egne arbeidsoppgaver har kirkemusikeren ansvar for rådgivning og veiledning av andre medvirkende som utfører musikalske oppgaver i gudstjenesten (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 14, se også «Tjenesteordning for kantor»). Kirkemusikeren og alle andre som bidrar med sang og instrumentalmusikk, har som sin fremste oppgave å hjelpe menigheten til å lovprise Gud i sang.

Bredde og kvalitet

Allerede i urkirken hadde et mangfold av bibelske salmer og nydiktete hymner og sanger en integrert plass i gudstjenesten (Kol 3,16; 1 Kor 14,26). I middelalderen ble orgler tatt i bruk i mange vestlige kirker, både som ledsagende instrument og som

soloinstrument. I den lutherske kirke fikk diktete salmer og musikkinstrumenter en svært sentral plass i gudstjenesten. Det sies at Luthers populære salmer på folkespråket bidrog vel så mye til å fremme reformasjonen som de mange skriftene hans. Gjennom århundrene har en rik salmediktning satt sitt preg på våre gudstjenester.

I løpet av 1900-tallet har flere utviklingstrekk preget kirkemusikken: større mangfold i instrumentbruk, musikk og liturgier fra hele verden, stort tilfang av nye salme- og sangtekster, gjenoppdagelse av eldre liturgisk sang og andre musikkformer som har vist stor slitestyrke (folketoner og gregoriansk sang), og gradvis aksept av flere kunstarter, som dans og visuelle uttrykk. Den musikalske utfoldelsen i gudstjenesten dreier seg først og fremst om salmesang og tonesatte liturgiske ledd for menigheten og for kor eller forsanger. Der ulike vokale og instrumentale uttrykk blir tatt i bruk, blir det skapt et stort mangfold som setter preg på mange menigheter og kirkemusikalske miljøer.

I gudstjenesten synger vi sammen med den verdensvide kirke. Nye sanger fra andre deler av verden, ofte i andre tonespråk enn det vi er vant til, kan gi oss en sterk opplevelse av å høre sammen i Guds kirke på jord. Vi deler hverandres åndelige skatter i et stort økumenisk fellesskap. Den norske kirke har også begynt å lære av rikdommene i den samiske tradisjonen. Den inspirerer også menighetene utenfor de tradisjonelt samiske områdene.

Den norske kirke ønsker å legge til rette for å ta i bruk både den innarbeidede eller tradisjonelle sakrale musikken og nyere musikalske former og sjangere som har kvalitet, og som kan være egnet for menighetens gudstjenesteliv. All musikk i gudstjenesten skal tjene til å ære Gud og til å oppbygge menigheten. Musikken er verken nøytral eller et underholdningsmessig innslag i gudstjenestelig sammenheng, men skal formidle at vi er sammen for Guds ansikt. Ingenting kan som musikken hjelpe oss til «samstemt og med én munn» å prise Gud, vår Herre Jesu Kristi Far (Rom 15,6).

Når det gjelder musikksmak og hvilke musikalske sjangere en foretrekker, er det stor variasjon blant gudstjenestedeltakerne. En større musikalsk bredde i gudstjenesten kan gjøre at mange gjenkjenner musikkuttrykk som ligger deres hjerte særlig nær. Flere kan kjenne seg inkludert og lettere oppleve at de i gudstjenesten får hjelp til å uttrykke sin tro og lovprisning. Når mennesker får være delaktige i menighetens fellesskap med noe av sitt eget musikalske språk, vil det også kunne åpne opp for å ta imot skatter fra andre musikalske områder.

Samtidig ser vi at mange verdsetter sang og annen musikk som er forskjellig fra det de hører til hverdags, en musikk som formidler et annerledes og hellig nærvær. Eksempler på det er Taizé-sangene med sin meditative karakter, og gregoriansk sang. Dette er det viktig å ta hensyn til når en planlegger musikken i menighetens gudstjeneste.

Den store variasjonen utfordrer alle som er involvert i kirkens musikalske arbeid, til å holde sammen tradisjon og fornyelse. Kvalitet kan ikke bestemmes ut fra subjektive oppfatninger, eller knyttes eksklusivt til en bestemt type musikk. Musikkens evne til å bære fram tekst og til å kommunisere med mennesker har med kvalitet å gjøre. All musikk og sang i gudstjenesten skal bidra til delaktighet og gi næring til menneskers tro. Også i dette perspektivet skal kvaliteten bedømmes. Slitestyrke over tid gir en pekepinn på hvilken musikk som holder mål kvalitetsmessig.

Barn og unge

Barn og unge er ingen enhetlig gruppe med hensyn til musikalsk smak. Men musikk utgjør en viktig del av deres liv, og kirken må lytte seg inn i deres mangfoldige musikalske verden og åpne for at barn og unge kan identifisere seg med det musikalske språket i gudstjenesten. Det beste er å la barn og unge få være med på å velge salmer og sanger, og få medvirke som sangere og utøvende musikere i gudstjenester. Dette er god involvering og trosopplæring.

Salmesang

På en særlig måte har den lutherske kirke en kirkemusikalsk arv i form av salmer og sanger, som er samlet i salmebøkene. Her finner vi et mangfold i tekster og musikk som speiler kristen tro gjennom mange hundre år og fram til vår tid. Salmeskatten er en kilde til inspirasjon og fordypelse. Kontinuerlig skaper den nye uttrykk for samtidens gudstro.

«I menighetens hovedgudstjenester benyttes som hovedregel salmer fra godkjente salmebøker eller Kirkerådets salmedatabase» (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 20). Dette betyr at det regnes som mest naturlig å hente gudstjenestens salmer fra salmeboken og fra salmer i salmedatabasen, som er en del av det elektroniske verktøyet i Den norske kirkes digitale gudstjenestebibliotek. Her legges det ut både gamle og nyere salmer. Salmedatabasen blir oppdatert jevnlig med nytt materiale. Formuleringen «som hovedregel» åpner for at noe kan hentes også fra andre kilder. Det kan være helt nyskrevne salmer, eller sanger som er egnet til en bestemt gudstjenestes tema og fokus.

Det er en spennende oppgave å velge salmer til en gudstjeneste. Hver salme har sin bestemte funksjon ut fra hvor salmen er plassert i gudstjenesten. Dette er beskrevet i Veiledning til hoveddelene i gudstjenesten, der hoveddelene er gjennomgått ledd for ledd. Det er en viktig oppgave for kantor og prest å gi veiledning om salmene til barn, unge og andre som medvirker i fellesskapet som forbereder gudstjenesten.

God *salmeplanlegging* styrker menighetssangen. Det er viktig å finne en god balanse mellom kjente og mindre kjente salmer i alle gudstjenester. Velg gjerne noen *kjernesalmer* – nye og gamle, gjerne fra ulike sjangere, men sett dem sammen slik at helheten ikke virker usammenhengende eller forvirrende. Bruk nye salmer over en viss tid. Syng dem om og om igjen, både i gudstjenesten og i andre sammenhenger. Bruk forsangere, la kor synge diskanter og flere stemmer, og bruk instrumentalister til å fargelegge melodien og uttrykke forskjellige aspekter ved teksten.

Liturgisk musikk

Det er lang tradisjon i kirken å synge store deler av gudstjenestens liturgi. Dette skjer i vekslning mellom menighet, kantor/forsanger(e) og prest, i vår Ordning for hovedgudstjeneste i følgende ledd:

- Bønnerop Kyrie.
- Lovsang Gloria.
- Halleluja (dersom det benyttes før og etter evangelielesningen).
- Trosbekjennelse Credo (fremsies eller synges).
- Menighetssvar i forbønnen (fremsies eller synges).
- Litanier (forbønner med bønnerop som menighetssvar).
- Hilsen Prefasjonsdialog (innledende hilsen i nattverdiliturgien).

- Prefasjon (innledende bønn i nattverdliturgien).
- Hellig Sanctus.
- Fadervår (fresies eller synges).
- Du Guds Lam Agnus Dei.
- Velsignelse (med innledningen «La oss prise Herren» / «Gud være lovet ...»).

Det finnes flere rekker med liturgisk musikk å velge mellom, og mange enkeltstående musikalske ledd. Her er stor variasjon med hensyn til musikalske sjangere: fra gregoriansk sang, klassisk kirkemusikk og folkemusikk til mange nyere musikkformer. Den lokale menigheten kan velge å benytte én bestemt serie til alle de musikalske leddene i en gudstjeneste, eller velge musikk fra flere serier og enkeltstående musikalske ledd i en og samme gudstjeneste. En må tenke gjennom i hvor stor grad samme musikk skal benyttes fra gudstjeneste til gudstjeneste, og i hvor stor grad det skal åpnes for variasjon i enkelte gudstjenester/gudstjenestetyper.

Før et menighetsråd vedtar hva slags liturgisk musikk som skal benyttes i deres hovedgudstjenester (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 64), må det gjøres et grundig forarbeid under ledelse av menighetens kantor eller kirkemusiker. Gudstjenesteutvalget, gjerne i en utvidet gruppe med sangere, musikere og kirkegjengere, kan gå gjennom det aktuelle materialet og gi en innstilling til menighetsrådet. Menigheten kan få presentert noe av den liturgiske musikken på egne menighetssamlinger, gjerne anført av et kirkekor, andre musikkgrupper eller forsangere. Før det blir gjort vedtak om hva slags liturgisk musikk som skal benyttes i en periode (fortrinnsvis 2–4 år), skal de ansatte i menigheten og andre medarbeidere som er involvert i gudstjenestearbeidet, få anledning til å uttale seg, og forslaget skal «legges fram for menighetsmøtet til drøfting og uttalelse». Dette gjelder hele den lokale grunnordningen (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 53).

Det er en særdeles viktig oppgave å velge hvilken liturgisk musikk som skal benyttes i menighetens hovedgudstjenester. Her må det tas hensyn både til trygghet og gjenkjennelse fra gang til gang og til mangfold i menigheten.

Instrumentalmusikk

Også musikk uten ord har sin plass i gudstjenesten. I tillegg til preludium (forspill), forspill til salmene og postludium kan instrumentalmusikk benyttes andre steder i gudstjenesten, for eksempel i etterkant av prekenen, under menighetens takkoffer, under utveksling av fredshilsen og under nattverdmåltidet. Kirkens musikk kan åpne sinn og tanker for Guds mysterium. Den kan åpne for dypere kommunikasjon i forlengelsen av det som formidles gjennom ord. Musikken har evne til å knytte seg til menneskelige følelser og erfaringer. Den kan være bærer av glede og sorg, åpne for ettertanke og bidra til stillhet og refleksjon.

Forspillet til salmene er viktig for å stimulere salmesangen. Det skal angi både tempo og karakter og gjerne stimulere menigheten til å synge. Det er en musikalsk utfordring å få fram alt dette, som regel bare med noen få taktters spill.

Instrumenter

Sangstemmen er kirkens viktigste instrument. Det er tradisjon for å støtte sangen i gudstjenesten med instrumentalmusikk, og da særlig av orgelet. Orgelet har en funksjon, egnethet, tradisjon og utbredelse som har gitt det en sentral plass i

menighetens liv. Med den store spennvidden orgelet har med hensyn til klang, har det vist seg velegnet til en lang rekke musikalske oppgaver og uttrykk.

Men også orgelet har sine begrensninger. Mange salmer er av en slik karakter, med hensyn til både rytme, melodi og stil, at det kan være tjenlig å ledsage sangen med andre instrumenter. Sangen kan også ledsages ved et samspill mellom orgel og andre instrumenter. For eksempel kan et elektronisk instrument sammen med orgel gi et annet kirkemusikalsk inntrykk. Noen sanger passer det best å synges a cappella (uten musikkledsagelse). Og salmeboken åpner for at enkelte salmer kan synges flerstemt av kor og menighet.

Det er ingen begrensninger med hensyn til hva slags instrumenter som kan brukes i gudstjenester, sammen med orgelet eller alene. I mange gudstjenester, særlig med barn og unge som aktører, kan det være naturlig å bruke et band eller en annen instrumental musikkgruppe, gjerne i veksling med eller i samspill med orgelet. Uansett instrumentering er det viktig å velge musikalske verktøy som gir musikken karakter, og som kjennes riktig i forhold til musikkens stil og sjanger.

I alle menigheter er det mange som spiller, og på forskjellige instrumenter. Det er en stor utfordring å la både amatører og profesjonelle musikere medvirke i menighetens gudstjenesteliv, under kirkemusikerens veiledning.

Kor og forsangere

Kor er en av kirkens største frivillige virksomheter og et kjerneområde i menighetens kirkemusikalske liv. Korbevegelsen favner ulike typer kor, fra barnekantori, barnegospel og barnekor, Ten Sing og andre ungdomskor til kantorigrupper og kirkekor for voksne. Det er store variasjoner fra menighet til menighet. En grunnregel i menigheten må være at alle kor må få anledning til å medvirke i gudstjenester. Dette gjelder i stor grad også kor i lokalsamfunnet som ikke er en del av menighetens egen virksomhet. Samarbeid med lokalt kor- og musikkliv gir de ulike samarbeidspartnerne erfaring med å høre til i kirken, samtidig som de gjør det kirkemusikalske livet enda rikere. I enkelte gudstjenester kan det også være aktuelt å benytte prosjektkor med åpen påmelding til å være med på å øve inn salmer og liturgisk sang.

Også solosang kan benyttes i gudstjenesten. Solosangen og korsangen må alltid innpasses i gudstjenestens liturgiske forløp. I rubrikkene til Ordning for hovedgudstjeneste er korsang nevnt bare ett sted, under nattverdmåltidet. Hvor en ellers ønsker å ha korinnslag, kan variere fra gudstjeneste til gudstjeneste, blant annet ut fra gudstjenestens helhetlige preg og korets repertoar.

Aktuelle steder for korsang:

- Som preludium – før ledd 2 Inngangssalme.
- Etter ledd 3 Inngangsord – som et «innslag som angir gudstjenestens særpreg og tema» (jf. rubrikk).
- Under ledd 7 Lovsang Gloria – lovsang (gjærne i vekselsang med menigheten) i forlengelse av «Vi lover deg, vi priser deg ...».
- Mellom første og andre lesning – ledd 10 Bibelsk salme, hvor menigheten synger med på omkved.
- I tilknytning til ledd 13 Preken – før, under eller etter prekenen, som et «innslag som er samordnet med innholdet i prekenen» (jf. rubrikk).
- Etter ledd 14 Trosbekjennelse Credo.

- Under ledd 18 Menighetens takkoffer.
- Under ledd 21 Nattverdmåltidet.
- Etter nattverden, i stedet for ledd 23 Salme. Da bør anledningen til å synge en salme helt til slutt i gudstjenesten benyttes (jf. rubrikk i ledd 26 Postludium/Utgangsprosesjon).
- Som ledd 26 Postludium/Utgangsprosesjon.

Kor som medvirker i gudstjenesten, tilfører en kunstnerisk og estetisk erfaring som åpner for kommunikasjon og deltakelse. Selvstendige innslag av kor og solister, og andre musikkinnslag, må ikke ha en for dominerende plass i forhold til liturgi og salmesang hvor menigheten deltar. Gudstjeneste er først og fremst en felles handling. Derfor er det en fordel om alle kor som medvirker i en gudstjeneste, også fungerer som forsangere, både til salmer og sanglige liturgiske ledd. Særlig når nye melodier tas i bruk, kan et kor få hele menigheten med seg i fellessangen. Kor og forsangergrupper som inngår i menighetens forsangertjeneste, har en nøkkelrolle i å hjelpe menigheten til å ta i bruk nytt materiale.

stillhet og kroppsspråk i gudstjenesten

Stillhet

Flere steder i Ordning for hovedgudstjeneste angir at her kan det være en kort stund med stillhet. Det gir anledning til ettertanke og fordypning. Også slik utfordres den enkelte gudstjenestedeltaker til å involvere seg aktivt i gudstjenesten. I stillheten kan vi be med forventning om Guds nærvær, slik vi kjenner det fra bønnene i Salmenes bok: «Vær stille for Herren og vent på ham» (Sal 37,7), «Bare hos Gud skal jeg være stille, fra ham kommer mitt håp» (Sal 62,6). Vi kan uttrykke vår takknemlighet og glede over at også i stillheten møter Gud oss.

Menigheten må få tydelige anvisninger (i trykt gudstjenesteprogram eller på annen måte) om når det gis anledning til stillhet. Det er også godt med faste rutiner, slik at menigheten blir vant til og kan bruke stillheten med de muligheter den gir. Ettersom mange er uvant med stillhet, våger kanskje ikke liturgen eller medliturgen å la stillheten vare så lenge at menigheten får nødvendig tid til bønn, meditasjon og ettertanke som stillheten på det aktuelle stedet legger opp til. Den som leder gudstjenesten på de stedene hvor det er stillhet, føler ofte at stillheten varer lenger enn slik menigheten opplever den. Det gjelder å finne en god balanse mellom ikke for lang og ikke for kort stillhet. At stillheten innpasses i liturgiens puls og rytme, er viktig.

Under stillheten kan det være vanskelig for enkelte å la være å gi lyd fra seg. Det er naturlig at barn beveger seg, at noen hoster, eller at andre av forskjellige grunner gir lyd fra seg i kirkerommet, også under gudstjenestens stillhet. Tenk gjennom hvordan det kan informeres om og skapes trygghet i forbindelse med det.

Det kan være kort stillhet på følgende steder:

under forberedelsen (ledd 1)

Kirkerommet kan være åpent en stund før gudstjenesten, med anledning til å tenne lys og sitte i stillhet, i ettertanke og bønn.

Etter informasjon om dagens gudstjeneste, før tre slag med kirkeklokkene, kan det være kort stillhet. Når informasjonen avsluttes med «La oss være stille for Gud», blir det anledning til å forberede seg i stillhet – til å roe seg ned og innstille seg på å delta i gudstjenesten.

under syndsbejennelsen (ledd 5 eller før ledd 17)

Det kan komme en kort stillhet enten før eller etter syndsbejennelsen. Formuleringen «La oss ransake oss selv for Guds ansikt og bekjenne våre synder» legger opp til en liten stund med individuell ettertanke og ransakelse før en ber syndsbejennelsen

sammen med hele menigheten. Stillhet etter syndsbejennelsen gir den enkelte anledning til å la bejennelsens innhold synke ned i seg før liturgen sier et løftesord som gir uttrykk for Guds nåde og miskunn.

mellom første og andre lesning (ledd 10)

Her kan det synges en bibelsk salme eller en annen salme eller «være kort stillhet». Stillhet på dette stedet kan velges når den første teksten er av en slik karakter at den legger opp til ettertanke og meditasjon. Det bør være god sammenheng mellom tekstene, slik at det kjennes naturlig med stillhet som en bro mellom lesningene.

etter prekenen (ledd 13)

Etter prekenen kan det «gis tid til stillhet», en kort salme eller meditativ instrumentalmusikk. Stillhet bør velges når avslutningen på prekenen er slik at det kan kjennes riktig med en liten stund til personlig refleksjon og ettertanke. Stillheten her kan eventuelt kombineres med meditativ musikk.

under forbønnen (ledd 17)

Det kan gis anledning til individuell stille bønn etter hvert bønneavsnitt eller samlet til slutt, slik det er anført i de forskjellige variantene av forbønnsmodeller og formulerte forbønner («Ordning for hovedgudstjenesten», side 2.48).

under «vi minnes de døde og ber for de sørgende» (ledd 17)

Menigheten står en liten stund i respekt og ettertanke etter at navnene på de døde er lest opp.

under nattverdmåltidet (ledd 21)

Her kan det være vekslng mellom fellessang, korsang, instrumentalmusikk og stillhet. Stillhet og meditativ musikk kan gjerne kombineres. Kirkeårets og søndagens karakter og særpreg kan være retningsgivende for om en skal gi stor plass til stillhet under måltidet. Det kan være særlig aktuelt i fastetiden, på bots- og bønnedag, og siste søndag i kirkeåret / Kristi kongedag.

under tre ganger tre bønneslag etter velsignelse (ledd 24)

Hvorvidt den enkelte opplever dette som en stille stund, kan være svært forskjellig. Men for noen er dette stedet for en siste stille ettertanke og bønn til Gud om hjelp i det liv og den tjeneste som fortsetter etter at gudstjenesten er slutt.

etter gudstjenesten

I rubrikken etter Postludium/Utgangsprosesjon (ledd 26) står det: «Etter gudstjenesten kan kirkerommet være åpent en stund, med anledning til stille bønn og ettertanke.»

Kroppsspråk

Gudstjenestens mangfoldige språk består av ord og handlinger, musikk og stillhet, bilder og andre uttrykksformer. Gjennom hele liturgien gir menigheten også med kroppen uttrykk for aktiv deltakelse og involvering i det som skjer.

stå

Tidlig i den kristne kirkes historie var det vanlig at menigheten stod under hele gudstjenesten. Etter hvert ble det vanlig å knele under deler av gudstjenesten. Siden fikk kirkene benker, og menigheten kom til å sitte stadig mer.

Å stå i gudstjenesten er et uttrykk for tilbedelse, lovprisning og respekt for Guds nærvær. Derfor står vi under høydepunktet i Ordets del, evangelielesningen. Vi står under trosbekjennelsen, nattverdbønnen og mens vi mottar velsignelsen.

Også under salmesang kan det være godt å stå, særlig når salmene har en lovprisende karakter. Rent kroppslig gir det mer klang og styrke til sangen når en synger stående. Det er opp til den lokale menigheten å velge hvorvidt menigheten skal stå under inngangssalmen, utgangssalmen og/eller andre salmer.

sitte

Å sitte kan uttrykke hvile, meditasjon, aktiv lytting og bønn. Derfor sitter vi under de to første tekstlesningene og under prekenen og forbønnen.

gå

Å gå kan være et uttrykk for den kristne pilegrimsvandringen. Dette er prosesjonene inn og ut av kirkerommet uttrykk for. Menigheten deltar i prosesjonen ved å stå under inngangsprosesjonen og gjerne følge med prosesjonen ut av kirken.

Også vandringene under selve gudstjenesten kan være uttrykk for oppbrudd og bevegelse, både for å ta imot Guds velsignede gaver og for å tjene Gud og vår neste.

Vi går fram og tar imot Jesu legeme og blod. Det kan være anledning til å gå rundt i kirkerommet under bønnevandring. Vi går fram med vårt takkoffer, eller noen bærer det fram på vegne av oss alle.

bøye seg eller knele

Å bøye seg kan være uttrykk for bot og ydmykhet, men også respekt. Innledningen til syndsbekjennelsen oppfordrer direkte til det: «La oss bøye oss for Gud ...» Å knele er et enda sterkere uttrykk for bot og bekjennelse. Derfor kneler liturgen under syndsbekjennelsen. «Også menigheten kan knele» står det. Men ikke alle steder er det plass i kirkebenkene til å gjøre det, og for mange vil det også kjennes unaturlig. I nattverden kan Jesu legeme og blod mottas mens en kneler, et sterkt uttrykk for at vi mottar ufortjent og bare på grunn av Guds nåde. Også under bønnevandring kan det være anledning til å knele i bønn og tilbedelse. Noen steder er det enkelte ganger anledning til skriftemål under eller i tilknytning til gudstjenesten. Da kneler man, bekjenner syndene og blir med håndspåleggelse tilsagt syndenes forlatelse.

korstegning

Å korse seg kan være en påminnelse om Jesu Kristi kors og hva Jesu frelsesgjerning betyr. Det kan også uttrykke en bekjennelse til treenigheten (Faderen, Sønnen og Den Hellige Ånd). Under velsignelsen lyser liturgen korsets tegn over menigheten . Samtidig kan den enkelte tegne et kors på seg selv (vanligvis med høyre hånd fra pannen og ned over brystet, og fra venstre til høyre skulder). Dette kan gjøres som en påminnelse om dåpen, i og med at en i dåpen ble tegnet med korsets tegn.